

Emancipáty a problém lidských práv

Václav Tollar

in: Martin Šimsa (ed.), *Nepředmětné výzvy české filosofie. K myšlení Ladislava Hejdánka*, Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, 2013, p. 333–357

in: Martin Šimsa (vyd.), *Nepředmětné výzvy české filosofie. K myšlení Ladislava Hejdánka*, Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, 2013, str. 333–357

◆ článek, česky, vznik neuveden,

◆ article, Czech, origin n.a.,

Emancipáty a problém lidských práv

Motivace

V průběhu posledního století prošla politika v demokratickém světě zásadní proměnou: o tom, kdo bude vládnout, stále více než vize či ideje rozhoduje dovednost při využívání prostředků masového působení. Vedle odosobnění a technologizace politického prostoru to přináší také nutnost získávat stále větší finanční prostředky na oslovení voličů. Žádná politická strana ani žádný jednotlivý politik nemohou tento trend ignorovat, pokud se nechtějí propadnout do bezvýznamnosti; nelze zůstat stranou, nelze se zdržet, neboť by to ihned využili jejich političtí konkurenti. Prorůstání politické a ekonomické sféry tak není jen zájmem lobbistů (v českých poměrech eventuálně kmotrů), ale také otázkou politického bytí a nebytí, a tak jsou představitelé politiky nevyhnutelně vhnáni do náruče byznysu, který potřebné peníze generuje.

Objevuje se tu navíc zvláštní paradox. Po politických stranách na jedné straně požadujeme, aby o naše hlasy soutěžily, což ale v dnešních poměrech znamená především drahou kampaň. Zároveň si přejeme, aby se příliš nepropojovaly s ekonomickou sférou. Úkol, který z toho pro politické strany plyne, se zjevně stává stále obtížněji řešitelným. V politice se nevyskytují a ani nemohou vyskytovat jen „morální atleti“, lidé nadstandardních etických kvalit; bylo by naivní to předpokládat. Financování politiky se proto stalo jedním z rozhodujících problémů demokracie, protože nepochybně legitimní požadavek svobodné soutěže politických stran vede v kontextu soudobého civilizačního vývoje k takovému propojení peněz a politiky, které může být pro demokracii ohrožující.

Jeden ze způsobů, jak omezit přímý vliv ekonomické sféry na politiku, spočívá ve striktním odlišení peněz právnických osob od peněz osob fyzických. Je totiž zřejmé, že korporace, zvláště ty dnešní, globalizované, disponují řádově vyššími finančními prostředky než jakákoli fyzická osoba, soukromý dárc. Zároveň korporace přirozeným způsobem koncentrují silné zájmy (ať už transparentní či skryté), a bývá pro ně proto velmi výhodné ovlivňovat politiku určitým směrem. Přestože je lobbying přirozenou součástí moderních demokracií a může tam, kde je funkčním způsobem regulován, přispívat k vyjasňování toho, co je veřejný zájem, nesmí být spojen s korupcí, tedy s poskytnutím určité výhody (v posledu finanční) výměnou za netransparentní ovlivnění demokratických procesů. V českých poměrech proto může znít až neuvěřitelně, že už v roce 1907 dokázala občanská společnost v USA prosadit zákaz, který u federálních voleb znemožňoval korporacím přispívat kandidátům na volební kampaně.¹ O čtyřicet let později tzv. Taft-Hartley Act dokonce zakázal jakýmkoli způsobem finančně ovlivňovat federální volby, a to nejen korporacím, ale také odborům a dalším zájmovým sdružením občanů, které představovaly kumulovanou finanční moc.

¹ Tillman Act; podrobněji o tomto vývoji viz například K. B. Müller – Š. Laboutková, – P. Vymětal, *Lobbying v moderních demokraciích*, Grada Publishing a.s., Praha 2010, str. 26 a následující.

V sedmdesátých letech se ale karta začala obracet a postupně byla schvalována zeslabení tohoto zákazu, která za určitých podmínek finanční podporu korporací či zájmových sdružení umožňovala. Nakonec, v roce 2010, došlo prakticky k úplnému zrušení všech zákazů.² Prezidentské volby Obama versus Romney už proběhly v rámci změněné legislativní situace.

Financování volební podpory pro funkce na federální úrovni je v USA realizováno skrze tzv. politické akční výbory (Political action committee, PAC), což jsou k tomuto účelu založené organizace vzniklé buďto zcela nezávisle, anebo při firmách či zájmových organizacích, které mohou z vybraných prostředků přímo podporovat volební kampaně (tj. poskytnout je přímo preferovaným kandidátům či politickým stranám jako příspěvek na kampaň). Podstatných je tu několik věcí. Jednak je u nich výrazně omezena výše jednotlivého dárcovského příspěvku, který mohou přijmout, jednak jsou příspěvky, které poskytují politickým kandidátům, pečlivě registrované a dohledatelné, jednak PACs ani dnes nemohou přijímat příspěvky od právnických osob.

Změna, kterou přinesl rok 2010, spočívá v tom, že přímá podpora kandidátů se i nadále musí odehrávat prostřednictvím PACs, ale nepřímá podpora („independent expenditures related to campaigns“) už regulovaná není. Je realizována přes tzv. Super PACs, akční supervýbory, které sice nesmějí přispívat kandidátům ani stranám přímo, mohou ale utrácet ničím neomezené prostředky nezávisle v době kampaně. A na rozdíl od běžných PACs mohou získávat nelimitované prostředky jak od jednotlivců, tak od korporací či zájmových skupin.

Jinými slovy, právnické osoby sice nemohou přispívat na oficiální kampaň, kterou si organizuje sám kandidát; to je doména PACs. Ale pokud nějaká korporace nakoupí billboardy s negativní reklamou namířenou proti nežádoucímu kandidátovi, je to v pořádku, jakkoli jde o extrémně rizikovou situaci z hlediska možné korupce (korporace si tím u politika může „předplatit“ určitou protislužbu). Přestože zatím pravděpodobně nedošlo k tomu, že by prostředky investované do kampaně prostřednictvím Super PACs převýšily celkové prostředky přes PACs (jedná se ale jen o odhady, peníze poskytnuté skrze Super PACs není možné přesně vyčíslit), v budoucnu se to může snadno stát, protože volební výdaje stále rostou a prostředky plynoucí od individuálních dárců se těžko mohou navyšovat donekonečna.

Cílem tohoto textu ovšem není detailní rozbor financování amerických kampaní, nýbrž kritické zamyšlení se nad tím, proč k této změně v roce 2010 vůbec došlo. Rozhodl o tom Nejvyšší soud těsným poměrem 5:4,³ a to s pozoruhodným odůvodněním, že „korporace (ziskové i neziskové) jsou z právního hlediska osoby a jako takovým jim není možné odpírat svobody, kterou běžným Američanům zajišťuje ústava“.⁴ Přesněji první ústavní dodatek, podle nějž má každý občan USA právo na svobodné vyjádření vlastních názorů. Jelikož

² Šlo především o dva průlomové spory *Citizens United versus FEC* a *Speechnow.org versus FEC*, které umožnily vznik tzv. Super PACs, viz dále.

³ Česká média o této věci referovala jen okrajově, asi nejdůkladnější byl článek Jiřího Soboty *Kdo řídí svět* v časopise *Respekt*, 2012, 30.

⁴ J. Sobota, *Kdo řídí svět*, in: *Respekt*, 2012, 30.

korporace své názory mohou nejlépe vyjadřovat prostřednictvím finančních příspěvků, není jim možné odpírat ani otevřenou a ničím nelimitovanou podporu politických kandidátů.

Je zjevné, že korporace mají a vždycky měly na ovlivňování politiky eminentní zájem. Zjevné je i to, že před sto lety byly navzdory všemu mnohanásobně slabší než dnešní globalizované korporace, které se intenzivně emancipují z demokratické kontroly. Před sto lety byla demokratická společnost v USA hegemonem, který si mohl vynutit takovéto omezení; dnes stále více tahá za kratší konec provazu. Navzdory zvyšujícímu se tlaku ekonomické sféry ale musíme připustit, že rozhodnutí z roku 2010 nevynesla politická, lobbingu vystavená instituce, ale nejvyšší a nejvíce nezávislý justiční orgán. Tento fakt poukazuje k hlubšímu, myšlenkovému problému, který se zde skrývá.

Lidská práva

Podrobné materiály k jednotlivým případům, které rozhodoval Nejvyšší soud, jsou běžně dostupné na webu. A stojí za čtení. V průlomovém procesu *Citizens United versus Federal Election Commission* šlo o to, že v lednu 2008 distribuovala nezisková korporace Citizens United kritický filmový dokument o senátorce Hillary Clintonové, kandidátce Demokratické strany na prezidentskou nominaci, a hájila se tím, že se jedná o distribuci v rámci kabelové televize formou video-on-demand; na dokument ovšem také odvysílala reklamní spoty. Soud sice konstatoval, že v tomto bodě argumentace Citizens United neobstojí a že korporace nepochybně porušila regulaci, zároveň ale přenesl spor na obecnější rovinu, kterou je svoboda politického projevu, jeden ze základních kamenů americké demokracie.

Argumentace Citizens United se opírala o první dodatek k Listině práv Spojených států amerických (Bill of Rights), který je formulací nezadatelných lidských práv, zvláště práva na svobodu slova. První dodatek zní takto:

Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.⁵

Na první pohled je zjevné, že formulace dodatku je nejednoznačná, protože přesně nedefinuje subjekt dotyčných práv (přestože o něm v roce 1791, kdy byl dodatek přijat, nemohlo být sebemenších pochyb). Dává tím možnost podstrčit za lidskou bytost jakýsi kolektivní „supersubjekt“, agregát lidských bytostí. Korporace tím získávají práva doposud vyhrazená lidským bytostem.

Jak vyplývá ze záznamu jednání, Nejvyšší soud se otázkou, zda je možné na korporace uplatnit první dodatek, podrobně zabýval. Soudci si byli dobře vědomi toho, že v pozadí je hlubší problém, nakolik mohou být lidská práva přisouzena také ne-lidským „subjektům“, jako jsou korporace. Svoboda projevu (chápaná

⁵ „Kongres nesmí vydávat zákony zavádějící nějaké náboženství nebo zákony, které by zakazovaly svobodné vyznávání nějakého náboženství; právě tak nesmí vydávat zákony omezující svobodu slova nebo tisku, právo lidu pokojně se shromažďovat a právo podávat státním orgánům žádosti o nápravu křivd.“

jako absence omezení projevu ze strany vlády) je ale ve Spojených státech vysoce ceněnou a nanejvýš upřednostňovanou hodnotou. Advokáti Citizens United se ani náznakem nenechali zatáhnout do filosofických debat, jen stále dokola opakovali, že podle prvního dodatku nesmí být svoboda projevu nijak omezena a že podle doložených precedentů se první dodatek vztahuje i na korporace. Charakteristická je např. následující výměna mezi soudcem Ginsburgem a advokátem Citizens United Olsonem:

JUSTICE GINSBURG: Mr. Olson, are you taking the position that there is no difference in the First Amendment rights of an individual? A corporation, after all, is not endowed by its creator with inalienable rights. So is there any distinction that Congress could draw between corporations and natural human beings for purposes of campaign finance?

MR. OLSON: What the Court has said in the First Amendment context, *New York Times v. Sullivan*, *Rose Jean v. Associated Press*, and over and over again, is that corporations are persons entitled to protection under the First Amendment.⁶

Taktika založená na akcentování litery zákona (prvního dodatku) se ukázala jako úspěšná.⁷

V tomto místě definitivně opustíme právní argumentaci i americké realie a pokusme se nezávisle na nich řešit obecnější otázku, na základě jakých filosofických východisek je vůbec možné naznačený spor řešit, případně na základě jakých pozic lze aplikaci koncepce lidských práv na korporace odmítnout. Náš zájem tu bude věcný: půjde o pojmový rozbor povahy jednotlivých skutečností, se kterými se tu setkáváme. Takový rozbor se neobejde bez vyjasnění toho, co jsou to tzv. lidská práva, a bez vyjasnění povahy korporací (eventuálně dalších kolektivní skutečností). S výhodou k tomu využijeme myšlenek filosofa Ladislava Hejdánka, a to jak v případě lidských práv, tak pojmu tzv. emancipátu, který označuje skutečnosti, které, ač původně iniciovány člověkem, se z lidské kontroly vymkly a postavily se proti němu.

Začneme stručnou rekapitulací Hejdánkovy koncepce lidských práv, a to především na základě článků *Lidská práva a filosofie*,⁸ *Lidská práva, budoucnost Evropy a jedna česká tradice*⁹ a přednášky *Lidská práva a filosofický problém „humanismu“*.¹⁰ Pro Hejdánkovu koncepci má zásadní důležitost rozlišení mezi myšlenkou lidských práv (která se vyvíjela a upřesňovala od 17. století, do právních systémů se prosadila na konci století 18., nejprve v USA, pak ve Francii atd.), a přirozenými právy jako svébytnou skutečností, která není závislá na lidské formulaci, ale kterou se tato formulace snaží postihnout. Hejdánek zajímavě srovnává lidská práva s trojúhelníkem jako jiným typem skutečnosti, který se odlišuje tím, že ve své myšlence (ve smyslu cogito, intencionálního aktu) je už plně uchopen, aniž by bylo možné jej uchopit jinak (pak už by to nebyl trojúhelník). Naproti tomu lidská práva jsou něčím, co nemá časově statickou povahu a nemůže být myšleno jednou provždy. Je proto nutné myšlenku lidských práv a lidská práva sama striktně odlišovat.

⁶ Přepis argumentace v rámci sporu *Citizens United versus FEC*, URL:

[http://www.supremecourt.gov/oral_arguments/argument_transcripts/08-205\[Reargued\].pdf](http://www.supremecourt.gov/oral_arguments/argument_transcripts/08-205[Reargued].pdf), str. 4.

⁷ Ne všichni v USA se ale s výsledkem smířili. Existují iniciativy jako například *We the People, Not We the Corporations* (<https://movetoamend.org/>), jejichž heslem je poměrně logické tvrzení „We (...) move to amend our Constitution to firmly establish that money is not speech, and that human beings, not corporations, are persons entitled to constitutional rights.“

⁸ L. Hejdánek, *Lidská práva a filosofie*, in: *Křesťanská revue*, 1998, 65, str. 148-153.

⁹ L. Hejdánek, *Lidská práva, budoucnost Evropy a jedna česká tradice*, in: *Reflexe*, 1990, 4, odd. 9, str. 1-9.

¹⁰ L. Hejdánek, *Lidská práva a filosofický problém „humanismu“*. Text přípravy na přednášku na ETF UK v zimním semestru 2000/2001. Dostupný přes Archiv Ladislava Hejdánka.

K trvání na takovém rozlišení dospívá Hejdánek kritikou přirozenoprávního pojetí. Přirozenost je zde chápána jako určitá výbava, které se člověku dostává při narození: „Všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovní co do důstojnosti a práv.“¹¹ Hejdánek naproti tomu poukazuje k zjevnému faktu, že se „všichni lidé rodí jako malé, nemohoucí děti, odkázané na péči rodičů a společnosti.“ Každý člověk se svobodným musí teprve stát, nikdo se skutečně svobodným nerodí.¹² Navzdory kritice přirozenoprávního pojetí lidských práv ale Hejdánek nezpochybňuje jejich nezcizitelnost či nezadatelnost, jen ji chce vyložit jiným, přiměřenějším způsobem. Téma lidských práv je pro Hejdánka nepochybně důležité a bylo určující i pro činnost Charty 77, na níž se aktivně podílel.

Jediný smysluplný výklad základních lidských práv proto podle Hejdánka spočívá v tom, že jde o závazek dospělých či obecně silnějších, že proti přirozené nerovnosti postaví „společnost nepřirozenou a nepřirodní, ale zato lidskou.“¹³ Přirozená garance lidských práv slouží jen jako poněkud nepřesné zdůraznění toho, že základní lidská práva nejsou jen lidmi zavedeným a kdykoli zpochybnitelným ustanovením, ale čímsi na lidské vůli podstatně nezávislým. V době osvícenství nemohl být tímto garantem Bůh, a proto byla práva připsána přírodě (marxisté později měli za to, že ne příroda, ale společnost je tím správným garantem; to ale představuje značné oslabení).

Pokud ale nejsou lidská práva závislá na pouze lidské garanci (jsou ovšem závislá na lidském uskutečnění), můžeme odtud odvodit, že je lze pojímat jako svébytnou skutečnost, odlišnou od myšlenky lidských práv, kterou se daná společnost v dané době pokouší v rámci svého právního systému i v rámci určitých věcných opatření realizovat. Společnost tedy skutečně může udělovat či garantovat tato práva, ale jen v odvozeném, sekundárním smyslu.

Prosazení myšlenky lidských práv také historicky znamenalo proměnu chápání práva jako takového. Do té doby bylo právo formulací závazné povinnosti (toho, co člověk má nebo nesmí dělat). V kontextu lidských práv se právo z povinnosti stává nárokem, přičemž je důležité zdůraznit, že „často nárokem na závazky a povinnosti druhých.“¹⁴ V tomto smyslu souvisí právo též s nárokem na základní lidské svobody. Právo v novodobém pojetí nemá vyjadřovat a upevňovat existující mocenské vztahy, jeho smyslem je ochrana slabých, „neboť silní a mocní žádnou právní ochranu nepotřebují.“¹⁵

Další vada přirozenoprávního pojetí lidských práv spočívá v tom, že musí především existovat (narodit se) jejich nositel, ba vlastník: práva jsou něčím, co mu nezcizitelně náleží. Formálně vyjádřeno je možné tato práva chápat jako vlastnost či predikát daného subjektu, svého nositele. Právě tuto subjekt-predikátovou představu, která je vlastně objektivací, Hejdánek obrací. Lidská práva (coby svébytná, na člověku nezávislá skutečnost) nejsou majetkem svého nositele (nejsou to totiž vůbec žádná jsoucna), ale jsou výzvou pro lidi v

¹¹ *Všeobecná deklarace lidských práv* přijatá Valným shromážděním OSN v roce 1948, článek 1.

¹² V pozadí této teze je u Hejdánka také určité pozitivní vymezení svobody, které tu ale nebudeme rekonstruovat.

¹³ L. Hejdánek, *Lidská práva a filosofie*, in: *Křesťanská revue*, 1998, 65, str. 148-153.

¹⁴ tamtéž.

¹⁵ tamtéž.

jeho blízkosti, aby respektovali práva a svobody teprve se konstituujícího lidského subjektu. Lidská práva nejsou něčím, co by bylo prostě k dispozici, co by bylo dané či někým udělené, ať už druhými lidmi, společností nebo dokonce státem.

Jsou tu naopak dříve, než se jejich nositel vůbec narodí, takže nás, dnes žijící, zavazují k respektu nejen k již narozeným, ale dokonce i k budoucím lidským bytostem. Obrat, o němž je tu řeč, znamená, že my, lidé, „nemáme základní lidská práva, ale práva mají nás, neustanovujeme je, nýbrž rodíme se do nich.“ Speciálně to také znamená, že lidská práva jsou tu dříve než FYSIS a nemohou být jejím výrazem.

Je proto nezbytné založení nezcizitelných lidských práv znovu promyslet a najít jiný základ než odkaz k přirozenosti. Pro Hejdánka je tímto základem filosofie nepředmětnosti, inspirovaná Rádlovou tezí, že to, co „má být“, je skutečnější než to, co „jest“, obohacená o důraz na „spojení ‚nepředmětné skutečnosti‘ s budoucností jako neprázdnou dimenzí času a časovosti“. Mimochodem, o alternativní řešení problému „přirozenosti“ lidských práv, které by se neopíralo o hejdánkovskou nepředmětnost, ale zakládalo by analogickou nezávislost na pouze lidské garanci, se pokusil v článku „*Přirozenoprávní teorie*“ bez pojmu *přirozenosti* Václav Němec.¹⁶ Filosofii nepředmětnosti nahrazuje¹⁷ důmyslnou kombinací tří pozic: personalismu, analýz intersubjektivní svobody u Lévinase a Ricoeura, a fenomenologie. Tuto cestu ale nebudeme sledovat.

Pokud aplikujeme právě rekonstruované Hejdánkovo pojetí na téma korporací naznačené v úvodu, můžeme učinit několik postřehů. Vidíme předně, že právní argumentace soudce Ginsburga citovaná výše prozrazuje závislost na přirozenoprávním, tedy kritizovaném pojetí („*endowed by its creator with inalienable rights*“). Lidská práva jsou tu chápána jako něco, čím lidské bytosti obdařuje stvořitel, tedy jako nějaká vlastnost či atribut. Z hejdánkovské pozice lze proto ihned namítnout, že „proti daným právům a svobodám (přiznávaným nebo nepřiznávaným určitým jednotlivcům nebo skupinám) tu však stojí pravá práva a pravé svobody, které nejsou atributem člověka, ale výzvou a závazkem jak pro něho, tak pro jeho spolulidi.“¹⁸

Jak už bylo řečeno, společnost opravdu může a dokonce má práva či svobody přiznávat „určitým jednotlivcům nebo skupinám“ (o skupiny nám tu teď eminentně jde), neboť jiným způsobem než lidským přičiněním by k jejich naplnění nikdy nemohlo dojít. Toto přiznání je ale vždy výrazem určitého pojetí, určité myšlenky lidských práv, která je v dané historické situaci převládající. Pravá lidská práva jako svébytná skutečnost naopak nemohou být atributem žádného subjektu (včetně kolektivního – pokud bychom jej za subjekt uznali; k této otázce se ještě dostaneme), jsou něčím docela jiným. Do podoby atributu je sice můžeme zpředmětnit, ale činíme tím cosi, co není lidským právům přiměřené, co je dokonce jejich dezinterpretací.

¹⁶ V. Němec, „*Přirozenoprávní teorie*“ bez pojmu *přirozenosti*. Článek je dostupný na <http://goo.gl/koRIA> (plný odkaz <http://buberfund.cz/projekt-webdialog/universalnost-lidskych-prav/%E2%80%9Epririzenopravni-teorie%E2%80%9C-bez-pojmu-prirozenosti-v-nemec/>).

¹⁷ A to je to prosím člen Archivu Ladislava Hejdánka! ☺

¹⁸ L. Hejdánek, *Lidská práva, budoucnost Evropy a jedna česká tradice*, in: *Reflexe*, 1990, 4, odd. 9, str. 1-9.

Výchozí položení otázky, kterou jsme chtěli zkoumat, tedy nakolik je možno přisoudit lidská práva korporaci či obecně skupině lidí, se v tomto světle ukazuje jako přinejmenším problematické, resp. jako ulpívající na partikulárním pojetí lidských práv a ignorující lidská práva coby svébytnou skutečnost, jejíž povaha je odlišná. Debata o tom, zda přisoudit či nepřisoudit korporacím lidská práva, má-li být debatou filosofickou, ale nemůže zůstat v kolejích dobově daných či dokonce z minulosti nereflktovaných zděděných koncepcí. Tuto otázku je naopak nezbytné řešit na základě vyjasnění povahy skutečností, o kterých je tu řeč, což zahrnuje také nutnost vztáhnout se k lidským právům jako ke svébytné skutečnosti a reflektovat výzvu, kterou k nám promlouvá. Pokud to neuděláme, sklouzne celá debata v posledu do roviny posouzení praktických důsledků, které přisouzení či odeprání lidských práv korporacím může přinést, aniž by ale došlo k hlubšímu projasnění celé problematiky.

Téma proto musíme posunout ještě o krok dál: vedle povahy lidských práv je nutné hlouběji prozkoumat také povahu samotných korporací, aby se vyjevilo, nakolik také ony mohou či nemohou mít vlastní vztah ke skutečnostem typu lidských práv, případně jaký smysl by mělo uvažovat o výzvách, které by pro korporace požadovaly analogickou míru ochrany, jakou garantujeme lidským bytostem.

Společenské „supersubjekty“

Korporace či vůbec obecněji organizace lze analyzovat rozmanitým způsobem a akcentovat různé jejich stránky. Pokud nechceme hned diferencovat, ale naopak hledáme základ, který je všem organizacím společný, můžeme je chápat jako svého druhu kolektivní skutečnosti složené z lidských bytostí.¹⁹

Terminologií Ladislava Hejdánka jsou organizace specifickým typem společenských „supersubjektů“, tedy kolektivitami, agregáty subjektů, skrze které se sdružují či koordinují určité skupiny lidí za vymezeným cílem.

Máme-li naše zkoumání udržet na filosofické úrovni, nemůžeme zůstat u toho, že jako „subjekt“ může být označena jakákoli „realita“, na kterou můžeme alespoň přibližně ukázat (v tomto smyslu chápeme „subjekt“ praktické právo). Alespoň v hrubých rysech musíme načrtnout pojetí subjektu, o které bychom se mohli opřít.

U Hejdánka spadá subjekt vjedno s tím, co také označuje termínem „pravé jsoucnost“, tedy s vnitřně integrovanou „srostlicí“ vnitřní a vnější stránky, která je nadána schopností uskutečňovat své vlastní akce a reagovat jimi na jiné události. Subjektem jsou především ty individuální skutečnosti, které jsme zvyklí chápat jako součást živé přírody (člověk, zvířata, rostliny), patří sem ale také skutečnosti nižší úrovně (buňky, molekuly, atomy, snad i subatomární částice). Naproti tomu subjektem nejsou skutečnosti, u kterých vnitřní stránka zcela chybí, anebo, přesněji – pokud uvažujeme, že subjekty jsou v posledu konstitutivními

¹⁹ Tento pohled na organizaci vůbec není arbitrární či „pouze hejdánkovský“, viz např. J. Keller, *Sociologie byrokracie a organizace*, Slon, Praha 1996. Klasická sociologická definice chápeme organizaci, volně řečeno, jako formálními pravidly spravované lidské společenství.

prvky všeho, co jest – u kterých je vnitřní stránka přítomna jen na nižších rovinách, než je rovina dotyčného jsoucna jako celku. Proto například hromada písku není subjektem, přestože se v posledu skládá atomů, jímž Hejdánek jistou vnitřní stránku, a tedy i povahu subjektu přisuzuje, jenže způsob, jímž jsou atomy do tohoto celku zapojeny, patrně nepřipouští konstituci vnitřní stránky hromady jako celku.

Z uvedeného je vidět, že nejde o to, co je nejběžnějším (např. právním) způsobem chápání subjektu, totiž to, že někdo zvenku něco jako nějakou jednotu či „subjekt“ vnímá, konstatuje či prostě uznává, ale o to, že skutečný subjekt svou jednotu (chápanou hlavně v časovém ohledu) sám vykonává, tedy opakovaně se k sobě vztahuje jako k jednotě a tím ji jakožto jednotu aktivně udržuje.

Do větších detailů Hejdánkovy koncepce subjektu nyní zabíhat nemusíme (podrobněji se jí na jiném místě věnuje Václav Dostál). Podstatná pro naše téma bude otázka, nakolik můžeme jako subjekt chápat i společenský „supersubjekt“.

Termín „supersubjekt“, jak ho používá Hejdánek,²⁰ je jednak relativní, vztahuje se tedy k nějakému nižšímu subjektu nebo subjektům, jež zařazuje do vyššího celku, jednak jako pojem vyžaduje ve svém výměru, aby i tento vyšší celek měl opět povahu subjektu v tom smyslu, jak byla naznačena výše. Označení supersubjekt tedy v sobě zahrnuje podstatný nárok na povahu výsledného celku; speciálně platí, že společenský „supersubjekt“, agregace lidských bytostí, podle Hejdánka nikdy skutečným subjektem není, jedná se nanejvýš o zdánlivý, nepravý subjekt. Subjektem nejvyšší známé úrovně je pouze jednotlivá lidská bytost. U Hejdánka je tato teze přímou polemikou s koncepcí Pierra Teilharda de Chardin, který se domnívá, že tak jak docházelo v průběhu evoluce ke zvyšování complexity na biologické úrovni (makromolekuly, buňky, komplikované živé organismy), dochází nyní ke spojení planetárního lidstva ve skutečnost nového, vyššího řádu. Nepravou povahu společenských „supersubjektů“ proto budeme v dalším textu zdůrazňovat pomocí uvozovek, což je i konvence, kterou používá Hejdánek.

Aniž bychom podrobněji rekonstruovali všechny systematické důvody, proč Hejdánek společenský „supersubjekt“ nepokládá za subjekt, zastavíme se u jednoho, který je nasnadě. Upozornili jsme na to, že skutečný subjekt má svou vlastní vnitřní stránku, která není totožná s vnitřními stránkami konstitutivních složek, v našem případě lidských bytostí, že je samostatným, nově a „nad nimi“ vzniklým centrem, které je samo schopno iniciovat akce subjektu. Podobné je to s reaktibilitou – pravý supersubjekt by měl disponovat vlastní reaktibilitou, která by nebyla redukovatelná na reaktibilitu jeho složek.

Reflektujeme-li naši zkušenost s organizacemi, dojdeme k možná až triviálnímu závěru, že za akcemi, jež zvenčí připisujeme organizaci jako celku, stojí vždy konkrétní lidé. Jsou to jednotlivci, kdo tímto způsobem „oživují“ kolektivní „supersubjekt“ a aktivně budují jeho jednotnou vnější podobu (alespoň nakolik jsou schopni kooperovat, spojit se a své osobní zájmy podřídít zájmům celku). Vymýšlejí nejrůznější opatření, která jim to usnadňují: vytvářejí spleť s delegováním kompetencí protkanou organizační strukturou, snaží

²⁰ L. Hejdánek, *Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti*, OIKOYMENH, Praha 1997, str. 130 a kolem ní.

se vtáhnout jiné do dění v organizaci, posilují společné vnímání světa i organizační „identitu“ atd. Všichni lidé, kteří se na chodu organizace podílejí, samozřejmě také svou zkušenost internalizují a v jejich vědomí vzniká představa jednotného „organismu“, kterou ještě takovéto metaforu ze světa živých bytostí posilují. Z toho všeho plyne, že společenský „supersubjekt“ je nepochybně výrazně zajímavějším typem nepravého jsoucna než jakákoli agregace neživých předmětů, pokud nicméně chceme kriticky reflektovat skutečnost a ne si do ní projektovat vágní představy, nemáme pro závěr, že společenský „supersubjekt“ je pravým jsoucnem, pravým subjektem, dostatek argumentů.

Pro naše téma se tu skrývá první náznak odpovědi na otázku, zda můžeme plausibilně přisoudit lidská práva něčemu, co nemá povahu subjektu. Hejdánkova úvaha nás vede k opatrnosti vůči falešným analogiím, které sice mohou být na první pohled přijatelné, leckdy produktivní, ale v posledu vedou k filosoficky pochybným důsledkům (ani filosofie se ovšem takovýmto falešným analogiím občas nevyhne, jak ukazuje příměr obce k duši z Platónovy Ústavy, ve kterém je vlastně také srovnáván společenský „supersubjekt“ s čímsi svou povahou velmi odlišným, byť tyto pojmy byly u Platóna vymezeny jinak než u Hejdánka). Jakkoli ale vidíme, že není možné zaměňovat lidské subjekty a společenské „supersubjekty“, z předvedené úvahy stále ještě neplyne jednoznačné odmítnutí čehosi jako lidských práv korporací. Proto musíme udělat další myšlenkový krok, abychom o jejich povaze zjistili víc.

Emancipáty

Pojem emancipovaného elementu (či krátce emancipátu) patří u Ladislava Hejdánka navzdory své originalitě k těm méně známým. Označuje pozoruhodný typ skutečností, které nejsou pravými subjekty, ale bývají za ně často pokládány, protože vykazují některé výrazné atributy, jež subjektům běžně připisujeme. Přestože svou povahou jsou to pouhé setrvačnosti, fungují jako integrační centra subjektních aktivit skutečných subjektů, mají dynamickou povahu a proměňují se; tato proměna bývá navíc specificky zaměřená, směřovaná, jako by emancipáty realizovaly určitý svůj zájem či záměr.

V Hejdánkových textech narazíme na emancipáty v některých článcích,²¹ v *Myšlenkových denících* (jedná se ale většinou o stručné narážky), systematický výklad je pak obsažen v disertaci z roku 1952.²² V době, kdy na ní pracoval, bylo Hejdánkovo uvažování o subjektu pod vlivem německého idealismu a Marxovy myšlenky odcizení;²³ teorie emancipátů proto navazuje především na Feuerbacha a Hegela. V *Myšlenkových denících* se dokonce najde originální reinterpretační Hegelova podobnoství pána a raba postavená na základě pojmu emancipátu.²⁴

²¹ Například L. Hejdánek, *Rádlovo pojetí Pravdy* (nevydaný text z let 1942-1952), *Filosofie a politika* aj.

²² L. Hejdánek, *Pojetí pravdy a jeho ontologické předpoklady*, disertační práce z roku 1952. O emancipovaných elementech se v disertaci mluví na dvou místech, na konci čtvrté kapitoly *Theorie akce* a v šesté kapitole *Povaha pravdy*. Důsledně se zde ještě používá termín „emancipovaný element“, nikoli „emancipát“.

²³ Filosofie existence ovlivnila Hejdánka teprve později, hlavně prostřednictvím Jasperse a Heideggera.

²⁴ L. Hejdánek, *Myšlenkové deníky*, 3. 7. 1975, rukopis.

Podle Hejdánkova výkladu z disertace je subjekt vždycky nějak zasazen do svého okolí, ve kterém hraje důležitou roli vnější setrvačnosti. Některé z nich může subjekt ve svém vlastním zájmu dokonce posilovat. Někdy to ale může dojít tak daleko, že setrvačnost získá vůči subjektu dominantní pozici, a to tím způsobem, že se stane jakýmsi novým integračním centrem, které reintegruje akce subjektu ze subjektivní úrovně na „objektivní“ úroveň, která je původnímu subjektu vnější. Setrvačnost, kterou můžeme nazvat emancipovaným elementem, neboť se emancipovala ze subjektivní kontroly daného subjektu, má parazitní povahu: jakožto nepravé jsoucno může svou funkci vykonávat jen prostřednictvím zapojených subjektů.²⁵

Emancipovaný element coby vnější setrvačnost je nebezpečný především pro historickou (subjektivitou, myšlením prostředkovanou) úroveň, která je doménou lidských bytostí. Subjektivní sféra (sféra myšlení, vědomí) po svém ustavení skrze reflexi přejímá kontrolu nad akcemi subjektu; jen díky rozvinuté subjektivní sféře je možná cílevědomá činnost v té podobě, jak se s ní setkáváme na úrovni lidských bytostí.²⁶

Je nasnadě, že společenské „supersubjekty“, jak o nich bylo pojednáno výše, mohou někdy nabývat povahy emancipátu. Přestože tedy pojem emancipátu přímo neimplikuje kolektivní charakter (existují patrně i emancipované setrvačnosti, které nelze vykládat jako agregace nižších složek; především na biologické úrovni), na úrovni lidského vědomí můžeme problematiku společenských „supersubjektů“ s problematikou emancipátů propojit v tom smyslu, že s co do projevů nejzajímavějšími (a tím zároveň člověku nejnebezpečnějšími) emancipáty se lze setkat právě v oblasti nepravých subjektů tvořených lidskými bytostmi.

Pokud se „supersubjekt“ prostřednictvím aktivity v něm zapojených lidských bytostí emancipuje z lidské kontroly, tedy převezme roli integračního centra jednotlivých lidských akcí, odcizují se lidské subjekty samy sobě i svému nejvlastnějšímu poslání a vahou setrvačnosti emancipátu je prosazován zájem, který se už nekryje se zájmem člověka jako svobodné, autentické bytosti, ale prosazuje se především sebezáchovný zájem emancipátu. Pokud je ale člověk nejvýznačnějším typem subjektu, je tu zájem nepravého jsoucna (společenského „supersubjektu“), nepravého subjektu, nadřazován zájmu bytosti s vyšší dignitou, skutečnému, pravému subjektu.²⁷ Přestože lidé vytvářejí „supersubjekty“ ve vlastním zájmu, jako nástroj pro

²⁵ „Nová historická setrvačnost resp. dynamika začne však člověka v některých případech dříve nebo později tisknout ke zdi, začne člověku vnucovat něco, co vlastně nechťel, a začne se proti jeho vůli prosazovat, aniž by mu poskytovala možnost odvolání toho, co bylo provedeno. Takovou člověku zcizenou dynamiku nazýváme emancipovaným elementem; ten zvláště mocně ohrožuje člověka a jeho lidskou cestu a zavléká jej na cesty ne-lidské, člověku cizí, na cesty sebeodcizení člověka. Působením emancipovaných elementů se stávají vztahy mezi lidmi abstraktními, nabývají věčného, tj. neosobního charakteru; nebezpečí tohoto historického procesu je především v tom, že člověk tu není ohrožen zvenčí, nýbrž zevnitř. Emancipovaný element se totiž nemůže ustavit jako samostatný subjekt, nezávislý na lidské aktivitě; emancipovaný element nutně funguje jako parazit na lidské aktivitě, tj. „žije“ pouze prostřednictvím lidské aktivity, skrze subjektivnost člověka.“ L. Hejdánek, *Rádlovo pojetí pravdy*.

²⁶ „Když vynálezce do nejmenších technických podrobností promyslí svůj vynález, přece ještě nemusí vědět, co vlastně vynalezl. Vynalezený stroj má nejen svůj technický charakter, nýbrž i svůj společenský a dějinný charakter, o kterém nemusí vynálezce vědět vůbec nic anebo jen velmi málo. A tak přestože „lidé dělají své dějiny (...) tím, že každý má vlastní, vědomě chytěné účely“, mohou tímto subjektivním prostřednictvím vzniknout a dokonce nadále být živeny historické setrvačnosti, které nebyly v lidských intencích.“ L. Hejdánek, *Pojetí pravdy a jeho ontologické předpoklady*, disertační práce na FF UK, Praha 1952, str. 267-268.

²⁷ „Nejvyšším posláním člověka je však nikdy nerezignovat na své lidství, tj. nikdy se nevzdat svého „prvorozenství“. Nikdy se nesmíme vědomě vzdát svého určení a svých práv; to jest nikdy nepřestaneme usilovat o zvládnutí a integraci všech těchto

zvládnutí komplexity, na niž jednotlivá lidská bytost už sama nestačí, nesmějí připustit, aby se poměr mezi nimi a vytvořenou nepravou skutečností obrátil. Což se v dnešním světě nepochybně děje.²⁸

Význačným fenoménem, který nebyvale podnítil rozvoj emancipátů, je novověká technika. Pokládáme za samozřejmé, že technizace se projevuje ve všech sférách lidského života a pro člověka je nepochybným zdrojem mnoha prospěšných výtvarů. Všechny oblasti, kde se technika prosadila, posléze také přizpůsobila svým potřebám. Proměna, ke které tím došlo, není vůbec nevinná. Příklady vidíme všude kolem. Věda organizovaná po dnešním způsobu, tedy jako technověda, má jen málo společného se svobodným bádáním, má naopak jasný gradient; sama určuje agendu i směr. Stále intenzivnějším způsobem si také podmaňuje centra politické moci, takže se na ni dostává výrazně více prostředků než na skutečnou vědu.²⁹ Technizace se projevuje i v dalších oblastech, dokonce tam, kde bychom to nejméně čekali, jako třeba v umění, ze kterého se vytrácí lidský prvek.³⁰ Také technická politika je soustředěna hlavně na úsilí o převzetí politické moci, což de facto znamená ovládnutí státu. Ze státu, který má společnosti sloužit, se „péčí“ takovéto politiky stává další emancipát, postavený proti zájmům společnosti, za jejíž nejvyšší formu paradoxně sám sebe prohlašuje.³¹ Vzhledem k důležitosti techniky se k ní proto ještě vrátíme v samostatné úvaze.

Takovéto i další „projevy“ emancipátů byly mnohokrát popsány. Pro jejich hlubší pochopení ovšem nestačí analyzovat kolektivní úroveň, na které tyto „projevy“ konstatujeme, je třeba sestoupit k jednotlivým subjektům, které jsou v nich zapojeny. Jak už bylo řečeno, zájem jakéhokoli „supersubjektu“ totiž nemůže přímo prosazovat „supersubjekt“ sám, ale pouze jednotliví lidé v jeho službách. Emancipát sám žádné důsledky svých činů nepromýšlí, není to žádný subjekt, aby toho byl schopen. Všechno záleží na lidech a na tom, jak a proč zapojují sebe a své aktivity ve prospěch emancipátu.

Protože u bytostí lidské úrovně je veškeré jednání prostředkováno myšlením, subjektivní sférou, má pro naše téma klíčovou důležitost způsob organizace subjektivní sféry a od něj odvozený způsob myšlení jednotlivých do „supersubjektu“ zapojených subjektů. Myšlení subjektu, který participuje na emancipátu, je

dočasně emancipovaných elementů znovu na lidské úrovni.“ L. Hejdánek, *Rádlovo pojetí pravdy*.

²⁸ „Žijeme ve společnosti, v níž se lidé v mnohém ohledu odcizili lidskému způsobu života (což platí také o nás samotných) a v níž se mnohé struktury a procesy odcizily lidem, tj. emancipovaly se, vymkly se svému původně služebnému určení a zavlékají lidi vždy znovu do situací, které zvládají jen s velikými těžkostmi a za velkých obětí - anebo jež nezvládají.“ L. Hejdánek, *Filosofie a politika. Patnáct let nepolitické politiky*, samizdatový sborník textů z let 1963–1978, Praha 1978.

²⁹ „Technika parazituje na vědeckých objevech a vynálezech, věda zase naopak parazituje na společenských úspěších techniky. V některých oborech dokonce věda využívá samotné techniky takovým způsobem, že lze uvažovat o kvalifikované aplikaci slova ‚zneužití‘. Tak můžeme vztah vědy a techniky vidět z jiné strany jako vzájemný parazitismus. Stále častěji se proto užívá neologismu ‚technověda‘ k pojmenování tohoto zvláštního soužití, které se ve vztahu ke společnosti jeví jako jakýsi emancipovaný prvek, čím dál mocnější a stále intenzivnějším způsobem si podmaňující centra politické moci.“ L. Hejdánek, *Věda v dnešní společnosti*, in: *Vesmír*, 1994, 8.

³⁰ „Experimentální výsledky jsou pak často kuriózní: poskytnete nějaké prostředky zvířeti, které je schopno umělce napodobit (např. barvy a štětec šimpanzovi nebo orangutanovi) – a výsledek je často nemožno odlišit od výstřelků uměleckých extrémistů. Je to jen dokladem toho, že techniky samy o sobě nemohou zaručit uměleckost výtvaru, protože samy o sobě už emancipují od člověka, od jeho ‚člověckosti‘, ‚lidskosti‘. V této zvláštní ‚technizaci‘, dovolující, aby se z výtvaru zcela vytrácel prvek ‚lidskosti‘, se dostává přímo jedinečného místa právě ve fotografii.“ L. Hejdánek, *Fotografický obraz jako „umělecké dílo“*, článek pro server www.totem.cz v roce 2006, dostupný přes Archiv Ladislava Hejdánka.

³¹ L. Hejdánek, *Dopisy přáteli*, č. 6 (46), samizdatová edice Petlice, Praha 1979.

totiž ve vleku určitých subjektivních setrvačností,³² které petrifikují jeho odcizenost. Do stavu závislosti na emancipátu je subjekt zavlečen chybným, falešným způsobem reflexe. Způsob, jak emancipátům čelit, pak spočívá v tom, přestat se podílet na desintegraci lidského světa vytvářením vnějšího, ne-lidského centra, jehož prostřednictvím se doposud člověk odcizoval sám sobě, a dostat emancipované elementy pomocí reflexe opět pod kontrolu, tedy reintegrovat znovu lidský svět prostřednictvím skutečného subjektivního centra. Aby to však subjekt mohl udělat, musí si nejprve zjednat určitý odstup, musí nahlédnout povahu své subjektivní závislosti na emancipátu.

Technika jako příklad emancipátu

V tomto bodě je možné Hejdánkuv výklad porovnat s koncepcí jiného myslitele, jehož úvahy o jednom z nejvýznačnějších emancipátů, o moderní technice, široce ovlivnily filosofický pohled na techniku a patří k vůbec nejinspirativnějším pokusům na tomto poli. Máme tu na mysli Martina Heideggera a jeho texty o technice, především *Otázku techniky*.³³ Jakkoli jsou stanoviska obou myslitelů mnohde rozdílná, máme za to, že v otázce emancipátů a speciálně techniky je možné – přinejmenším experimentálně – podniknout vstřícnou interpretaci, která by propojila některé motivy obou koncepcí. V určitém smyslu je Heideggerův výklad o technice cenným doplněním Hejdánkova pohledu – a v některých bodech můžeme na pozadí Heideggerových úvah více docenit Hejdánka, především v návrhu toho, jakým způsobem máme problému, který člověku přináší moderní technika, prakticky čelit. Právě v praktických konsekvencích se koncepce obou myslitelů nakonec rozejdou.

Heidegger hned od začátku nechává stranou techniku v běžném smyslu, jak ji známe a provozujeme. Co ho zajímá, je bytnost, bytostná povaha techniky, která sama není ničím technickým. Z hejdánkovské strany řečeno, je to určitý falešný způsob reflexe, který ovládl subjektivní sféru člověka natolik, že se z jejího vlivu nedokáže vymanit. Povaha techniky je i podle Heideggera se subjektivní sférou člověka úzce spjatá, i proto, že má také svůj poznávací charakter jako jeden ze způsobů odkrývání. Povaha techniky ale podle něj v posledu není něčím falešným či odvozeným, ale je jednou z podob realizace bytnosti pravdy (chápané heideggerovsky jako neskrytost).

Aby povahu techniky názorně předvedl, obrací se Heidegger do antického Řecka, k původnímu významu TECHNÉ jako POIÉISIS, vynášení skrytého do zjevnosti (*Hervorbringen*). Odevzdanost člověka přírodě, pro niž dává toto pojetí prostor, je v příkrém protikladu k novověkému přístupu, který přírodu nenechává, aby člověku dobrovolně odhalovala svá tajemství, ale nutí ji (*Herausfordern*) odpovídat na otázky plynoucí z našich hypotéz o ní.³⁴ Novověká věda je pod vlivem bytnosti techniky určené jako *Gestell*, zjednávání všeho jako použitelného stavu (*Bestand*). Novodobé pojetí TECHNÉ už nevychází z analogie k přírodním

³² O subjektivních setrvačnostech mluví Hejdánek v disertaci např. na str. 182.

³³ M. Heidegger, *Otázka techniky*, in: Věda, technika a zamyšlení, OIKOYMENH, Praha 2004. Při shrnování Heideggerových názorů na techniku vycházíme z knihy A. Novák, *Moc, technika a věda: Martin Heidegger a Ernst Jünger*, Togga, Praha 2008, a z dalších textů téhož autora.

³⁴ M. Sobotka, *Heidegger o technice*, in: *Literární noviny*, 2004, 15, 42, str. 1-1, 7-7.

procesům chápaným jako FYSIS (to, co vzchází samo od sebe),³⁵ naopak, je hypertofií pouze jedné ze čtyř aristotelských příčin (či zavinění, AITIA), totiž příčiny účinné.

Důsledkem bytnosti techniky chápané jako *Gestell* je zacházení se vším jako s disponibilními zdroji. Věci tak nejsou už ani pouhými předměty, za jaké je měla klasická fyzika. Není překvapivé, že v posledu se ve struktuře *Gestellu* jedná jako s něčím, co je k dispozici, i s člověkem samým. Člověk se stává bytostí, která je vymahatelem i zjednáváním zároveň. Odosobňující a vykořeňující vliv bytostné povahy techniky odcizuje člověka jeho vlastní bytnosti. Člověk se sám sobě odcizuje, což lze shodně konstatovat i ze stanoviska teorie emancipátů.

Heidegger má ale nakonec za to, že technika není něčím, co by bylo v lidských rukách, a tedy ji ze strany lidí není možné nijak zvládnout či překonat.³⁶ Překonat je možné pouze *povahu* techniky, ovšem Heidegger si překonání představuje jako její „prodělání“ ve smyslu jejího pochopení a následného přijetí, technika pro něj nepředstavuje nic démonického. Nelze ji držet v nějakých mezích, neboť žádné takovéto meze nelze stanovit. Naopak, povaha techniky je sama dynamikou stanovování mezí, přičemž tyto meze vytyčuje i bytností člověka (i člověk je bytností techniky určen, totiž jako disponibilní zdroj). Povaha techniky si na člověku vynucuje také to, že její nebezpečí bagatelizuje (mylným) poukazem k jejímu pouze instrumentálnímu charakteru a domnívá se, že je to on, kdo stanovuje technice hranice, kdo ji kontroluje.

Pokud bytnost techniky výše naznačeným způsobem „proděláme“, neznamená to, že nad ní získáme kontrolu, spíše se od jejího vlivu odkloníme k respektování prostých vztahů k tomu, co – heideggerovsky řečeno – bylo-je-bude-není. Heidegger v tomto bodě dává za příklad svět umění, který na rozdíl od manipulativní struktury *Gestellu* přináší perspektivnější způsob odkrývání založený na (původním řeckém) vynášení do zjevnosti. Tento příklon, který dává naději na záchranu tím, že „člověk zůstane alespoň cípečkem své duše otevřen pro tajemství bytí“,“³⁷ také umožní prolomit naše dosavadní pojmání světa jako celku odkazovacích struktur typu „kvůli čemu“.

Nebudeme už podrobněji zkoumat, kam až vede myšlenková cesta Heideggerova nepochybně hlubokého vhledu do bytnosti moderní techniky. Pro naše téma se v naznačené úvaze rýsuje cosi, co by křesťanský myslitel Hejdánek mohl ne tak docela neprávem označit jako malověrnost. Heidegger v posledu nevěří v možnost dostat techniku jako emancipovaný element lidskými prostředky, lidskou reflexí pod kontrolu, děsí ho její projevy a formuluje to známou sentencí ze svého předsmrtného rozhovoru, že už jen nějaký bůh nás může zachránit.³⁸

³⁵ Stálo by za prozkoumání, jak Heidegger vidí vztah FYSIS a společenského „supersubjektu“. Je možné, že by taková úvaha ukázala na některé limity fenomenologického přístupu, protože „supersubjekty“ se navenek jeví jako FYSIS, přestože jejich skutečná povaha je pouze zprostředkovaná.

³⁶ A. Novák, recenze knihy *Otto Pöggeler: Bild und Technik. Heidegger, Klee und die moderne Kunst*, URL: <http://lidemesta.cz/index.php?id=366>.

³⁷ M. Sobotka, *Heidegger o technice*, in: *Literární noviny*, 2004, 15, 42, str. 1-1, 7-7.

³⁸ Viz M. Heidegger, *Už jenom nějaký bůh nás může zachránit*, in: *Filosofický časopis*, 43, 1, str. 21. Na otázku, zda nějaký stávající politický systém může být přiřazen technickému světu, Heidegger odpovídá: „nevidím v nich žádné skutečné vyrovnání se s technickým světem, neboť podle mého názoru za nimi ještě dále stojí pojetí, že technika je ve svém bytostném jádře něco, co

Domníváme se tu spolu s Hejdánkem, že povaha techniky není jen něčím, co můžeme „prodělat“ jako dětskou nemoc a tím se od techniky definitivně odvrátit k autentičtějším podobám odkrývání. Heidegger tu patrně podléhá myšlence přirozeného světa svého učitele Husserla. Rostoucí komplexita našeho světa vyžaduje jiné řešení. Totiž neustálou a nikdy nekončící³⁹ kritickou reflexi toho, zda se nám konkrétní „supersubjekty“, do této chvíle spolehlivě sloužící zájmům člověka, nevymkly z kontroly a nestaly se emancipovanými elementy.

Záchrana, o níž píše Heidegger v *Otázce techniky*, tak možná opravdu roste tam, kde je nebezpečí, ale jinak, než to má na mysli Heidegger. Pokud určitý způsob organizace subjektivní sféry, určitý způsob poznání, a tedy v posledu určitý nepravý způsob reflexe vede na scestí, naše naděje spočívá opět jen a jen v lepší reflexi, která dokáže emancipované elementy rozpoznat a dostat pod kontrolu.

Závěr

Z úvah, které jsme představili, můžeme učinit tři hlavní závěry. První se týká obecného postavení emancipovaných elementů v rámci lidského světa. Jak vypadá současná reflexe tohoto postavení a jak by eventuálně vypadat měla? Předně se zdá, že snaha přisoudit společenským „supersubjektům“ lidská práva, je stále spíš ojedinělá, její dráždivost nás ovšem přivedla k hlubšímu zamyšlení. Problém – alespoň zatím – nespočívá v tom, že by lidé tyto „supersubjekty“ pokládali za skutečné bytosti, za pravé subjekty v hejdánkovském smyslu. Opravdový problém představuje lidmi nereflektovaný sklon věřit, že dynamika určovaná emancipovanými elementy dává hlubší smysl či dokonce lidskému životu poskytuje žádoucí rámec. Tedy situace, kdy nám v naší nihilismem vyprázdněné civilizaci emancipáty nahrazují nezávislý a v jistém smyslu nadřazený pohled. Máme psychologicky pochopitelný sklon domnívat se, že procesy, které jsou nepřehledně komplexní a nikdo je neřídí, jsou díky tomu neutrální, neboť vzhledem ke své složitosti nemohou být přímo ovlivněny žádným specifickým zájmem. S překvapivou lehkostí se pak podřizujeme důsledkům, které tyto komplexní setrvačnosti generují, neboť jim důvěřujeme a vedle toho z nás snímají tíhu rozhodování.⁴⁰ Získáváme „objektivní“ kritérium, po kterém podvědomě toužíme. Tím lépe, když toto kritérium potvrzuje společenskou pozici, kterou jsme svou loajalitou k systému dosáhli – a dokonce někdy „objektivně“ určuje i nadstandardní výši odměny za náš úspěch. Jen blázen (a možná filosof) by se na tom nepodílel.

má člověk v rukou. To podle mého názoru není možné. Technika je ve svém bytostném jádře něco, co člověk sám od sebe nezvládne.”

³⁹ Zde je možné poukázat na povahu emancipovaných elementů jako setrvačností, které kvůli jejich dynamické povaze nestačí prostě jednou zreflektovat, a pak natrvalo pustit ze zřetele. „Automatismus je inherentní součástí všech procesů, ať už je jejich původ jakýkoli: proto člověka ani národ nebo celé lidstvo nemůže nikdy osvobodit jednotlivý čin, jednotlivá událost a jednou provždy je zachránit.“ H. Arendtová, *Co je svoboda*, in: *Krise kultury*, Mladá fronta, Praha 1994, str. 93.

⁴⁰ „Ani skupina, ani organizace, ani společnost, ani stát nejsou schopny reflexe, protože nemají schopnost otevřít se vstříc otevřenosti řeči, světa a pravdy. Jako výtvořky člověka jsou schopny jediného typu odstupu, totiž odcizení; jsou schopny se emancipovat z lidského spravování, postavit se proti člověku a posléze strhnout do odcizení i jeho. Člověk, který odevzdal vedení svého politického života do odpovědnosti nějaké skupině, organizaci, společnosti či státu, se stal člověkem nesvéprávným, a pokud se tak vzdal každé kontroly a kritiky, nezůstávající jen u maličkostí a na okraji, stal se z politického subjektu politickým objektem: prodal svou svobodu za falešné uklidnění a své odpovědné rozhodování vyměnil za dočasně bezstarostnou cestu do propasti.“ L. Hejdánek, *Reflexe v politice a otázka politického subjektu*, in: *Filosofický časopis*, 1990, 38, 6, str. 746-761.

S novou pozorností proto musíme promyslet některé staré myšlenky, které jsme doposud vnímali jako nezpochybnitelné nebo přinejmenším jako neutrální. Patří mezi ně i ta o jedinci, který je „veden neviditelnou rukou k realizaci cíle, který nebyl součástí jeho záměru.“⁴¹ Neznamená to, že takovéto mechanismy v praxi nemohou fungovat, není jim ale možné ponechat „volnou ruku“; vždy je nezbytné lidskými prostředky jejich fungování kontrolovat. (Hejdánek má dokonce za to, že společnost by měla cíleně vyhledávat a pěstovat si jedince, kteří jsou citliví na to, když se něco vymkne kontrole.) Neznamená to také, že se máme z oblastí, které jsou pod vlivem emancipátů, raději stáhnout. To by byla chyba, nehledě na to, že to v dnešní době ani není možné. Jako nájemní dělníci privátních či veřejných organizací, které mnohdy jako jediné vlastní výrobní prostředky (neboť ty jsou velmi složité a nákladné na to, abychom je mohli vlastnit sami), si nemůžeme neuvědomovat, že tyto organizace jsou pro nás klíčem k tomu, abychom mohli být na patřičné úrovni zaměstnání, abychom se mohli lidsky realizovat.⁴² Ocítáme se spíše v situaci, kdy „samopohybu“⁴³ emancipátů můžeme postavit do cesty jen jiné, srovnatelně komplexní struktury, a s jejich pomocí emancipáty dostat pod kontrolu. Na tom je založena myšlenka globálního vládnutí (*global governance*), která představuje možná jedinou naději na zvládnutí globálního kapitalismu prostřednictvím politické organizace na planetární úrovni.

Druhý závěr se týká lidských práv a je odpovědí na otázku, zda něco jako lidská práva smíme přisuzovat také společenským „supersubjektům“. Poznaték základního významu tu spočívá v nahlédnutí, že „subjekty“, kterým americký Nejvyšší soud přiznal určitá, do této chvíle pouze lidem vyhrazená práva, svou vnitřní povahou žádnými skutečnými subjekty nejsou; těmi mohou být nanejvýš zdánlivě, tím, že jim je taková povaha neadekvátně připisována zvenčí. Ba co víc, v některých případech se může jednat dokonce o emancipáty, které se již vymanily z lidské kontroly a svými zájmy se postavily proti člověku. Myšlenka, že bychom takovýmto skutečnostem měli přiznat výsady, jako jsou nezadatelná lidská práva, se v tomto kontextu může jevit jen jako absurdita, neboť nejen že nejsou vůči skutečným lidským právům neutrální, ale mohou být s nimi (a se zájmy člověka jako autentické lidské bytosti) v zásadním rozporu.

Je-li smyslem lidských práv, jak jej odhaluje Hejdánek, ochrana všech již existujících, ale i dosud nenarozených lidí, umožňující jim teprve stávat se v plném smyslu lidskými bytostmi (přičiněním vlastním, ale i přičiněním dalších lidí v jejich okolí), nelze u korporací či obecně organizací žádný podobný smysl vykázat. Jediná myslitelná analogie, totiž že by se korporace stávaly svou povahou vůči člověku „lidštější“, to znamená méně člověka sobě samému odcizující, nebude v žádném případě posílena tím, že korporacím přiznáme na úkor člověka nějaké další výhody nebo dokonce práva. O ochranu slabších pak nejde ani v nejmenším.

⁴¹ A. Smith, *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, Liberální institut, Praha 2002.

⁴² R. K. Merton, *Byrokratická struktura a osobnost*, in: *Studie ze sociologické teorie*, Slon, Praha 2000, str. 180-181.

⁴³ Víme už ale, že dynamika emancipátů není skutečným samo-pohybem, ale je realizována v nich zapojenými lidmi.

Z povahy lidských práv dále plyne jejich společenská povaha, která ovšem neznamená, že mají být přiznána společenským „supersubjektům“, ale že lidská práva není možné uplatňovat jen individuálně, bez ohledu na druhé, nýbrž jen ve spolupráci s nimi. Výzvy, které z lidských práv plynou, nemíří jen k jednotlivcům, ale mohou být pochopeny i jako výzvy pro celé skupiny lidí.⁴⁴ Tím se celá perspektiva obrací – ne že kolektivity mají mít svá práva, ale obráceně, mají napomáhat tomu, aby se lidská práva skutečně dostávala v plné míře lidským bytostem.

Je selháním bytosti s vyšší dignitou, pokud uzná nároky emancipátu za legitimní, neboť v té chvíli se mu začne podřizovat a sloužit. Jediný argument, na který se emancipát může odvolávat, jsou již dosažené precedenty. Na nic jiného než na cestu, kterou zatím svým „samopohybem“ urazil, se totiž odvolávat nemůže.

Třetí závěr se týká Ladislava Hejdánka. O tématu emancipovaných elementů přednášel 19. dubna 2004 na ETF UK v rámci semináře Konec filosofie. Během semestru se rozebíraly hlavně Heideggerovy texty a řeč o emancipátech nebyla plánovaná. Účastníci semináře ale projevili nespokojenost s heideggerovským výkladem techniky, na což Hejdánek (po prvotní obhajobě Heideggera) zareagoval tím, že nabídl svůj vlastní, alternativní pohled. Teprve dnes, kdy máme přístup k *Myšlenkovým deníkům* a k jeho dalším textům, lze přesně dohledat, že nešlo o okamžitý nápad, inspirovaný diskusí se studenty, ale že se myšlenka emancipovaných elementů objevuje už v raných textech, jako je disertace, a ovlivňuje pak i další etapy Hejdánkova myšlení, především jeho politické úvahy na téma moci, které i dnes zasluhují pozornost. Asi nejzajímavější souvislostí pak je, že emancipáty jsou také Hejdánkovou odpovědí na otázku, odkud se bere zlo.⁴⁵ Toto téma teprve čeká na zpracování.

⁴⁴ L. Hejdánek, *Myšlenkové deníky*, 070430-2 z dubna 2007.

⁴⁵ „Každá instituce, každá organizace tu má nanejvýš pouze pomocnou úlohu, je pouhým nástrojem; jakmile se emancipuje natolik, že vykonává na člověka tlak, jenž mu nedovoluje se v lidsky podstatných dimenzích svobodně otevřít pravdě (a to lze jen přes otevřenost slovu, řeči), je taková instituce či organizace principem zla, tj. něčím, co je lidství člověka nebezpečné, co toto lidství ohrožuje a přímo ničí.“ *Myšlenkové deníky*, 20. května 1976. Nebo o několik měsíců později, 31. října 1976: „Konkrétní zlo se jeví jako bytost resp. jako projev bytosti; a jeví se dokonce leckdy jako projev pravého subjektu, který však nemůže být identifikován se žádným skutečným člověkem. Jde však nejčastěji o emancipát činnosti mnoha lidí (často celé společnosti či celých společností), jehož integrita je založena v četných subjektech, tj. lidských subjektech, které mají vážný zájem na některých jeho funkcích, ale neprohlížíjejí mechanismus emancipovaného elementu vcelku, jako celek. Jako bytost se však může jevit také např. přírodní katastrofa, integrovaná (nejčastěji až v poslední chvíli nebo vůbec dodatečně) jako bytost pouze subjektivně, v představách (zemětřesení nebo sopečný výbuch jako trest apod.).“ A ještě jeden citát: „Proto bude asi nezbytné se znovu a poněkud hlubším způsobem zabývat otázkou ‚unde malum‘; vzpomínám tu na svou dávnou myšlenku tzv. emancipovaných elementů (s tím, že bude třeba onu ‚emancipaci‘ chápat jemnějším a ‚solistikovanějším‘ způsobem).“ *Myšlenkové deníky*, blíže nedatovaná poznámka z dubna 2004.